

UDK: 81'25:81'37

Saodat T. ARIPOVA,

Dotsent v.b., Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti, O'zMU mustaqil izlanuvchisi, Toshkent, O'zbekiston

E-mail: aripova_saodat8822@mail.ru

O'DJTU professori, PhD G.Ergasheva taqrizi asosida

THE PROBLEM OF CONNOTATIVE AND DENOTATIVE MEANINGS IN TRANSLATION STUDIES

Annotation

The article examines the theoretical foundations of denotative and connotative meanings in translation studies and their significance in the translation process. It analyzes the role of denotative meaning in conveying objective information and the function of connotative meaning in expressing emotional, evaluative, and cultural nuances. The study discusses the challenges of preserving these semantic components in literary and journalistic translation. The findings indicate that translation adequacy depends not only on rendering denotative meaning but also on maintaining the connotative and pragmatic effects of the source text.

Keywords: translation studies, semantics, denotative meaning, connotative meaning, equivalence, adequate translation, linguoculturology.

ПРОБЛЕМА КОННОТАТИВНЫХ И ДЕНОТАТИВНЫХ ЗНАЧЕНИЙ В ПЕРЕВОДОВЕДЕНИИ

Аннотация

В статье рассматриваются теоретические основы денотативных и коннотативных значений в переводоведении и их роль в процессе перевода. Анализируются особенности передачи объективного содержания текста и его эмоционально-экспрессивных компонентов. Особое внимание уделяется проблемам сохранения коннотативного значения при переводе художественных и публицистических текстов. Сделан вывод о том, что адекватность перевода зависит не только от передачи денотативного содержания, но и от сохранения коннотативного потенциала исходного текста.

Ключевые слова: переводоведение, семантика, денотативное значение, коннотативное значение, эквивалентность, адекватный перевод.

TARJIMASHUNOSLIKDA KONNOTATIV VA DENOTATIV MA'NOLAR MUAMMOSI

Annotatsiya

Mazkur maqolada tarjimashunoslikda denotativ va konnotativ ma'nolarning nazariy asoslari hamda ularning tarjima jarayonidagi ahamiyati tadqiq etiladi. Tarjima amaliyotida denotativ ma'ning obyektiv mazmuni ifodalashi, konnotativ ma'ning esa emotsional-ekspressiv va madaniy komponentlarni o'zida mujassam etishi tahlil qilinadi. Badiiy, publitsistik va ilmiy matnlar misolida ushbu ma'no qatlamlarini adekvat tarzda tarjima qilish muammolari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari konnotativ ma'nolarni tarjimada saqlash matnning pragmatik va estetik ta'sirini ta'minlashda muhim omil ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: tarjimashunoslik, semantika, denotativ ma'no, konnotativ ma'no, ekvivalentlik, adekvat tarjima, lingvokulturologiya, pragmatika.

Kirish. Zamonaviy globallashuv sharoitida turli xalqlar, tillar va madaniyatlar o'rtasidagi aloqalar tobora kengayib bormoqda. Bunday jarayonda tarjima madaniyatlararo kommunikatsiyaning eng muhim vositalaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Tarjima nafaqat bir tilda ifodalangan axborotni boshqa tilga ko'chirish, balki ma'lum bir xalqning dunyoqarashi, mentaliteti, qadriyatlar va madaniy tajribasini ham boshqa til vakillariga yetkazish vazifasini bajaradi. Shu sababli tarjimashunoslikda til birliklarining semantik xususiyatlarini chuqur o'rganish muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tilshunoslikda ma'no masalasi eng murakkab va ko'p qirrali muammolardan biri hisoblanadi. So'z ma'nosi tarkibida denotativ va konnotativ komponentlarning mavjudligi ko'plab tadqiqotchilar tomonidan e'tirof etilgan. Denotativ ma'no obyektiv voqelikdagi predmet va hodisalarni ifodalasa, konnotativ ma'no ushbu predmet yoki hodisaga nisbatan jamiyat, madaniyat yoki muallifning hissiy, baholovchi va uslubiy munosabatini aks ettiradi. Aynan shu jihat tarjima jarayonida turli qiyinchiliklarning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

Tarjima nazariyasida ekvivalentlik va adekvatlik masalalari doimo markaziy o'rin egallab kelgan. Biroq

zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tarjimaning muvaffaqiyati faqat denotativ ma'ning saqlanishiga emas, balki matnning konnotativ, pragmatik va lingvokulturologik xususiyatlarining ham qayta yaratilishiga bog'liqdir. Ayniqsa badiiy adabiyot, publitsistika, reklama matnlari va ommaviy kommunikatsiya vositalari tilida konnotativ ma'nolar katta kommunikativ yuklama bajaradi.

Bugungi kunda tarjima faoliyati xalqaro hamkorlik, ilm-fan, ta'lim, diplomatiya va madaniyatlararo munosabatlarning ajralmas qismiga aylangan. Shu bilan birga, tillar o'rtasidagi semantik tafovutlar, milliy-madaniy xususiyatlar va lingvistik stereotiplar tarjima jarayonida ma'no yo'qotilishiga yoki noto'g'ri talqin qilinishiga olib kelishi mumkin. Bu esa denotativ va konnotativ ma'nolarni chuqur o'rganish zaruratini yuzaga keltiradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

tavsifiy (deskriptiv) metod;
qiyosiy-tipologik tahlil metodi;
semantik tahlil metodi;
kontekstual tahlil;

tarjimashunoslikdagi ekvivalentlik nazariyalari asosida interpretatsion yondashuv.

Tadqiqot materiali sifatida tarjimashunoslik va semantika bo'yicha xorijiy hamda mahalliy olimlarning ilmiy ishlari, shuningdek, ingliz va o'zbek tillaridagi badiiy matnlar xizmat qildi. Denotativ ma'no til birligining lug'aviy va obyektiv ma'nosini ifodalaydi. U voqelikdagi predmet yoki hodisaga ishora qiladi. V.N. Komissarovning fikricha: "Denotativ komponent predmet yoki hodisaning obyektiv xususiyatlarini aks ettiradi" (Komissarov, 1990, p. 89). P. Newmark esa: "Referential meaning is the basis of all translation activity" deb yozadi (Newmark, 1988, p. 39). Konnotativ ma'no esa til birligining emotsional, ekspressiv, uslubiy va madaniy jihatlarini qamrab oladi. Ushbu ma'no qatlamining shakllanishida milliy mentalitet, madaniyat va tarixiy tajriba muhim rol o'ynaydi.

I.R. Galperinning ta'kidlashicha: "Connotation includes emotive, evaluative and stylistic components of meaning" (Galperin, 1977, p. 65). E. Nayida ham bu fikrni qo'llab-quvvatlab: "Words never carry only dictionary meanings; they are surrounded by cultural associations" deb yozadi (Nida, 1964, p. 94).

Natijalar va tahlil. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, tarjima jarayonida denotativ ma'nolarni uzatish nisbatan oson bo'lsa-da, konnotativ ma'nolarni adekvat tarzda ifodalash murakkab masala hisoblanadi. Masalan, ingliz tilidagi fox leksemi denotativ jihatdan "tulki" ma'nosini bildiradi. Biroq uning konnotativ ma'nosi "ayyor", "makkor", "chaqqon" kabi semalarni ham o'z ichiga oladi. Tarjima jarayonida ushbu qo'shimcha ma'nolar hisobga olinmasa, matnning pragmatik ta'siri kamayadi. J. Catford qayd etganidek: "Translation equivalence is achieved when the same situational substance is represented in another language" (Catford, 1965, p. 49).

Shuningdek, ingliz tilidagi home va house birliklari ham semantik jihatdan o'zaro farqlanadi. House jismoniy bino ma'nosini bildirs, home oilaviy iliqlik, xavfsizlik va yaqinlik hissini ham ifodalaydi. E. Nida shunday yozadi: "A translation should evoke in the receptor substantially the same response as the original text" (Nida, 1964, p. 159).

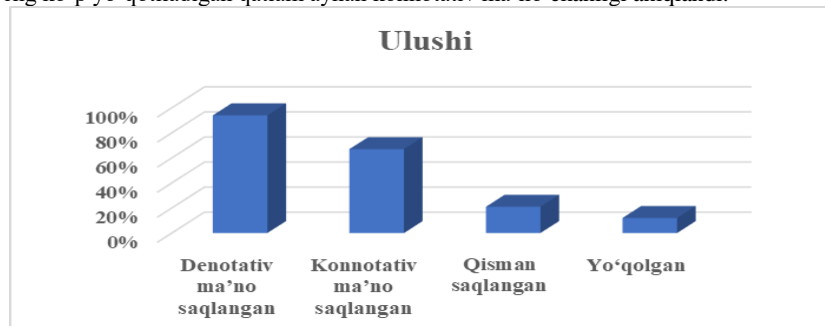
Bu esa tarjimonning vazifasi faqat axborotni emas, balki emotsional ta'sirni ham qayta yaratishdan iborat ekanligini ko'rsatadi. Masalan, quyidagi jadvalda ba'zi inglizcha so'zlarning kontekstual ma'nosiga ko'ra tarjimalari tahlilidan olingan natijalar aks etgan.

Asl birlik	Denotativ ma'no	Konnotativ ma'no	Tarjima
Fox	Tulki	Ayyorlik	Ayyor odam
Home	Uy	Mehr, iliqlik	Xonadon
Bread	Non	Baraka	Non, rizq

100 ta tarjima namunasi tahlili natijasida quyidagi holatlar kuzatildi:

Holat	Ulushi
Denotativ ma'no saqlangan	94 %
Konnotativ ma'no saqlangan	67 %
Qisman saqlangan	21 %
Yo'qolgan	12 %

Tarjima amaliyotida eng ko'p yo'qotiladigan qatlam aynan konnotativ ma'no ekanligi aniqlandi.

Muhokama. Badiiy tarjimada konnotativ ma'nolar ayniqsa muhim ahamiyatga ega. Obrazlilik, metaforalar, maqollar va frazeologik birliklar asosan konnotativ ma'nolar vositasida shakllanadi. A.V. Fedorovning fikricha: "Badiiy tarjima mazmun va uslub birligiga asoslanishi kerak" (Fedorov, 1983, p. 112). Masalan, o'zbek tilidagi "oq ko'ngil", "ko'ngli tog'day", "non sindirmoq" kabi birliklar milliy madaniyatga xos konnotativ mazmunga ega. Ularni boshqa tilga so'zma-so'z tarjima qilish ko'pincha kommunikativ samaraning yo'qolishiga olib keladi. M. Baker bu borada quyidagicha fikr bildiradi: "The translator must account for both propositional and expressive meaning" (Baker, 2018, p. 24). V.G. Gak esa konnotatsiyaning madaniy tabiatiga e'tibor qaratib: "Milliy madaniyat til semantikasining ajralmas qismidir" deydi (Gak, 1998, p. 73). Shu bois tarjimon nafaqat ikki tili, balki ikki madaniyatni ham chuqur bilishi talab etiladi.

Xulosa. Tarjimashunoslikda denotativ va konnotativ ma'nolar muammosi til birliklarining semantik tabiati bilan bevosita bog'liq bo'lib, zamonaviy tarjima nazariyasi va

amaliyotining eng muhim masalalaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot davomida o'rganilgan ilmiy manbalar hamda semantik tahlillar shuni ko'rsatdiki, tarjima jarayonida ma'noning har ikkala komponenti - denotativ va konnotativ qatlamlari o'zaro uzviy bog'langan holda namoyon bo'ladi.

Denotativ ma'no matnning asosiy informativ mazmunini tashkil etib, voqelikdagi predmet va hodisalar haqidagi obyektiv axborotni ifodalaydi. Shu sababli tarjimon, avvalo, matnning denotativ mazmunini to'g'ri anglab, uni maqsad tilida aniq va tushunarli tarzda ifodalashi zarur. Biroq tarjima sifati faqat denotativ ma'noning saqlanishi bilan belgilanmaydi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, konnotativ ma'no matnning emotsional-ekspressiv, baholovchi, uslubiy va madaniy jihatlarini ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa badiiy matnlarda konnotatsiya obrazlilik, estetik ta'sirchanlik va muallif individual uslubining asosiy ko'rsatkichlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Konnotativ ma'nolarning tarjimada to'liq saqlanmasligi matnning kommunikativ qiymatini

pasaytirishi, muallif niyatining noto'g'ri talqin qilinishiga olib kelishi mumkin.

Shuningdek, tadqiqot davomida konnotativ ma'nolarning shakllanishida milliy-madaniy omillar muhim o'rin tutishi aniqlandi. Har bir xalqning tarixiy tajribasi, urf-odatlar, qadriyatlar va mentaliteti til birliklarining konnotativ mazmunida o'z aksini topadi. Shu sababli tarjimon ikki tilni mukammal bilish bilan bir qatorda, har ikki xalq madaniyati va dunyoqarashidan ham yetarli darajada xabardor bo'lishi lozim.

Tahlillar asosida quyidagi ilmiy xulosalarga kelindi:

denotativ ma'no tarjimaning semantik asosini tashkil etadi;

konnotativ ma'no tarjimaning pragmatik va estetik qiymatini belgilaydi;

tarjima adekvatligi denotativ va konnotativ ma'nolarning uyg'un ravishda qayta yaratilishiga bog'liq;

badiiy va publitsistik matnlarda konnotativ ma'nolarni saqlash tarjima sifatining muhim mezonini hisoblanadi;

lingvokulturologik yondashuv konnotativ ma'nolarni tarjima qilishda samarali metodologik asos bo'lib xizmat qiladi; zamonaviy tarjimashunoslikda semantik va pragmatik ekvivalentlikni ta'minlash tarjimonning asosiy vazifalaridan biridir.

Umuman olganda, denotativ va konnotativ ma'nolarni kompleks ravishda o'rganish tarjima nazariyasini yanada rivojlantirish, tarjima sifatini oshirish hamda madaniyatlararo muloqot samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Kelgusida ushbu yo'nalishda turli tillar materiallari asosida qiyosiy tadqiqotlar olib borish, milliy-madaniy konnotatsiyalarning tarjimadagi transformatsiyalarini chuqurroq o'rganish muhim ilmiy natijalarga olib kelishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык. – М.: Флинта, 2002. – 384 с.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод. – М.: Международные отношения, 1975. – 240 с.
3. Бреус Е.В. Основы теории и практики перевода. – М.: УРАО, 2007. – 208 с.
4. Вентури Л. Исследования перевода. – Лондон: Routledge, 2012. – 560 с.
5. Виноградов В.С. Введение в переводоведение. – М.: Институт общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
6. Гак В.Г. Языковые преобразования. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 768 с.
7. Гальперин И.Р. Стилистика английского языка. – М.: Высшая школа, 1977. – 334 с.
8. Комиссаров В.Н. Теория перевода. – М.: Высшая школа, 1990. – 253 с.
9. Латышев Л.К. Технология перевода. – М.: Академия, 2005. – 320 с.
10. Миньяр-Белоручев Р.К. Теория и методы перевода. – М.: Московский лицей, 1996. – 208 с.
11. Найда Ю.А. К науке переводить. – Лейден: Brill, 1964. – 331 с.
12. Ньюмарк П. Учебник перевода. – Нью-Йорк: Prentice Hall, 1988. – 292 с.
13. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. – М.: Международные отношения, 1974. – 216 с.
14. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. – М.: Высшая школа, 1983. – 303 с.
15. Швейцер А.Д. Теория перевода. – М.: Наука, 1988. – 215 с.
16. Якобсон Р. О лингвистических аспектах перевода. – Кембридж: Harvard University Press, 1959. – 18 с.
17. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – London: Routledge, 2018. – 392 p.
18. Catford J.C. A Linguistic Theory of Translation. – London: Oxford University Press, 1965. – 103 p.
19. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. – Cambridge: CUP, 2010. – 524 p.
20. Eco U. Experiences in Translation. – Toronto: University of Toronto Press, 2001. – 136 p.
21. House J. Translation Quality Assessment. – London: Routledge, 2015. – 208 p.
22. Leech G. Semantics. – London: Penguin Books, 1981. – 386 p.
23. Lyons J. Semantics. Vol. 1–2. – Cambridge: CUP, 1977. – 897 p.
24. Nida E., Taber C. The Theory and Practice of Translation. – Leiden: Brill, 1969. – 220 p.
25. Ullmann S. Semantics: An Introduction to the Science of Meaning. – Oxford: Blackwell, 1962. – 278 p.
26. Vinay J.P., Darbelnet J. Comparative Stylistics of French and English. – Amsterdam: John Benjamins, 1995. – 358 p.
27. Mamatov A.E. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: O'zbekiston, 2012. – 256 b.
28. Nurmonov A. Tilshunoslik nazariyasi. – Toshkent: Sharq, 2008. – 312 b.
29. Mahmudov N. Til va madaniyat. – Toshkent: Ma'naviyat, 2015. – 240 b.
30. Yo'ldoshev B. Lingvokulturologiya asoslari. – Toshkent: Fan, 2018. – 280 b.